

DEZINFORMAČNÁ PROPAGANDA NA SOCIÁLNYCH SIEŤACH V SÚVISLOSTI S KONFLIKTOM NA UKRAJINE

Mgr. Štefan IŽÁK, PhD.

ÚVOD

V júli 2014 ruská štátna televízna stanica *Pervyj kanal* odvysielala reportáž, v ktorej bola hlavnou hrdinkou Galina Pyšňjak (aspoň tak sa predstavila). Tá utiekla pred ukrajinskými fašistami z mesta Slovjansk v Doneckej oblasti do Rostovskej oblasti Ruska. Galina v reportáži rozprávala príbeh o tom, ako začiatkom júla ukrajinskí fašisti vyhnali zo Slovjanska miestnych baníkov (separatistov), ktorí sa vzbúрили proti centrálnej vláde v Kyjeve a obsadili mesto. Ukrajinci podľa Galiny zhromaždili ľudí na centrálnom námestí a pred ich očami ukrižovali trojročného chlapca. Jeho mamu potom vraj priviazali o tank a v bezvedomí ju ťahali okolo námestia. Správu o tejto brutálnej ukrutnosti Ukrajincov prevzali aj ďalšie ruské médiá a virálne sa začala šíriť sociálnymi sieťami v Rusku a zahraničí.

Tento príbeh má však jednu chybu. Je úplne vymyslený. Keď sa novinári z ruských nezávislých novín *Novaja Gazeta* a televízie *Dožd'* vybrali do Slovjanska overiť príbeh Galiny Pyšňjak, zistili, že sa tam nič také nestalo.¹⁾ Celý príbeh bol výmyslom prokremelskej propagandy, ktorý mal ukrajinskú armádu vykresliť ako neľudských barbarov, ktorí brutálnym spôsobom vraždia aj nevinné deti. Týmto spôsobom mala propaganda legitimizovať ruskú pomoc proruským separatistom.

Vojna na Ukrajine nezačala 24. februára 2022. V tento deň len prešla do novej fázy. V skutočnosti začala už na konci zimy a počas jari 2014, keď Rusko ilegálne anektovalo Krym a prostredníctvom svojich tajných služieb a proruských separatistov v Doneckej a Luhanskej oblasti (Donbas) rozpútalo ozbrojený konflikt aj na východe Ukrajiny.²⁾ Od začiatku tohto konfliktu je jeho dôležitou súčasťou propaganda, ktorou sa Rusko snaží vojnu legitimizovať. Prípud „ukrižovaného chlapca“ v Slovjansku je len zrnkom v piesku rôznych dezinformácií a zavádzajúcich naratívov, ktoré za posledných viac ako deväť rokov Rusko a kanály šíriace jeho propagandu o Ukrajine vyprodukovali. Ako o ruskej zahraničnej politike píše historik Timothy Snyder: „*nepriateľská propagandistická kampaň v kybernetickom priestore sprevádza skutočnú vojnu*“.³⁾

Primárnym cieľom tohto článku je predstaviť základné argumentačné línie ruskej propagandy a poukázať na konkrétne prípady dezinformácií o Ukrajine, ktoré sa šírili na sociálnych sieťach. Sekundárnym cieľom je poukázať na ich vplyv na slovenský verejný diskurz, pretože obsahy na sociálnych sieťach ovplyvňujú názory ľudí. V neposlednom rade je cieľom článku aj navrhnúť odporúčania, ktorými by sme sa ako spoločnosť mohli voči nepriateľskej propagande a dezinformáciám brániť.

1 DEZINFORMÁCIE A PROPAGANDA NA SOCIÁLNYCH SIEŤACH

Na začiatok je prínosné definovať základné pojmy, s ktorými sa bude v článku pracovať, aby čitateľ od začiatku vedel, čo si má pod nimi predstaviť. Prvým základným pojmom je dezinformácia

1) BŘEŠŤAN R.: *Ukrižovaný chlapec je o dva roky starší...*, 2016.

2) FORRÓ, T.: *Donbas : Svadobný apartmán v hoteli Vojna*, 2019.

3) SNYDER, T.: *Cesta do neslobody : Rusko, Európa, Amerika*, 2018.

cia. **Dezinformácia** je zámerne nepravdivá, zavádzajúca alebo skreslená informácia. Pri termíne dezinformácia je dôležitý zámer šírenia nepravdivej informácie. Existuje totiž aj pojem **misinformácia**, čo je taktiež nepravdivá, zavádzajúca alebo skreslená informácia, ale nemusí byť šírená so zámerom niekoho oklamať alebo zmanipulovať. Na internete sa tak môžeme stretávať s oboma druhmi informácií. ⁴⁾

Ďalším typom informácie, ktorým je možné ľudí manipulovať je **fáma**. V tomto článku je fáma chápaná ako neoverená informácia. ⁵⁾ Od dezinformácie a misinformation sa fáma líši tým, že jej pravdivosť nie je overená alebo dokázaná, avšak aj na základe takejto informácie si ľudia môžu vytvárať svoj pohľad na svet. Neoveriteľnosť resp. nepodloženosť zo strany relevantných autorít je dôležitým znakom ďalšieho pojmu, s ktorým je možné sa stretnúť v diskusii o dani na sociálnych sieťach, a tým pojmom je **konšpiračná teória**. Podľa etnologickej Zuzany Panczovej konšpiračné teórie sú „nepodložené, neoverené, resp. oficiálne neakceptované informácie, ktoré varujú pred nebezpečným sprisaháním. V súvislosti s významnými historickými udalosťami vyzdvihujú úlohu sprisahania (resp. sprisahání) a neveria oficiálnym zdôvodneniam. Aktérmi týchto sprisahání môžu byť členovia minorít, rôzni zástupcovia kategórie „cudzích“, reprezentanti spoločenských elít alebo bezmenní členovia štátneho aparátu („systém“).“ ⁶⁾ Práve motív sprisahania s cieľom niekomu poškodiť je dôležitým znakom konšpiračných teórií. Označenie nejakej informácie za konšpiračnú teóriu nemusí automaticky znamenať jej nepravdivosť. Sprisahania (alebo aj konšpirácie) sa totiž naozaj stávajú. Konšpiračná teória však ostáva v rovine teórie a jej pravosť musí byť predmetom ďalšieho dokazovania.

Posledným termínom je termín propaganda. **Propaganda** je „zámerný a systematický pokus o formovanie vnímania, manipuláciu poznania a správania na dosiahnutie reakcie, ktorá vyhovuje zámerom propagandistu“. ⁷⁾ Už z definície je zrejmé, že propaganda nemusí pracovať len s dezinformáciami, fámami či konšpiračnými teóriami. S týmito nástrojmi propagandisti pracujú často, ale rovnako pracujú aj s pravdou, s ktorou dokážu manipulovať a dosiahnuť tak vytýčený cieľ svojho pôsobenia. Novinárka Alexandra Alvarová píše: „Propaganda nie je len šírenie lží, ako by sa mohlo zdať. Šírenie lží a falošných informácií, dezinformácií a misinformationí je samozrejme temnejšia súčasť tejto modernej zbrane. Ale propaganda disponuje neveriteľne kreatívnym arzenálom práce s pravdou, ku ktorej primiešava významy, akcenty, tu a tam drobné klamstvo, niekedy iné vyznenie, správny kontext, mierne manipulovanú fotku – a polopravda už zrazu nevyzerá tak neznesiteľne hlúpo, je z nej mačka, v médiách pôsobí sexy... začína po nej byť dopyt.“ ⁸⁾

Základné znaky modernej propagandy vo forme zásad „moderného“ propagandistu prináša novinár Petr Nutil. ⁹⁾ Podľa neho musí každá propaganda zjednodušovať a informácie podávať dosť jednoducho, aby ich pochopili čo najširšie masy obyvateľstva. Propaganda musí *prebúdzat emócie* ako hnev, strach, nenávisť a závisť, čím zároveň utlmí kritický úsudok. Ďalšou taktikou propagandy by mala byť *konštrukcia nepriateľa*. Ak neexistuje reálna hrozba, treba nejakú vytvoriť pomocou rozdelenia spoločnosti na skupiny *my* a *oni*, pričom je nutné prezentovať skupinu *oni* ako hrozbu, ktorá zároveň mobilizuje identitu skupiny *my*. Nutil propagandistom taktiež „radí“ *požívať slogany, klamy a nálepky*, ktoré jednoduchým spôsobom označia nepriateľa zrozumiteľnou

4) „Misinformation“ vs. „Disinformation“: *Get Informed on the Difference*, 2022.

5) PANCZOVÁ, Z.: *Konšpiračné teórie...*, 2017, s. 13-14.

6) PANCZOVÁ, Z.: *Konšpiračné teórie...*, 2017, s. 14.

7) JOWETT, S. G. - O'DONNELL, V.: *Propaganda and Persuasion*, 2012, s. 7.

8) ALVAROVÁ, A.: *Průmysl lží: Propaganda, konspirace a dezinformační válka*, 2017, s. 13.

9) NUTIL, P.: *Média, lži a příliš rychlý mozek: Průvodce postpravdivým světem*, 2018, s. 164-169.

a ľahko zapamätateľnou frázou. Propaganda musí *ovládnúť médiá, alebo si vytvoriť vlastné*. Posledným znakom propagandy by malo byť šírenie chaosu a vyčerpanie kritikov. Chaos sa tvorí zaplavením informačného priestoru vlastnou tvorbou, ktorá všetko spochybňuje a vytvára pocit, že sa nedá nikomu veriť.

Aby bola propaganda v nejakej sociálnej skupine úspešná, musí byť schopná využívať chyby, slabé miesta a konfliktné línie vo fungovaní danej skupiny, ale aj stereotypy, predsudky a naratívy v nej prítomné. Podľa bývalého spravodajského dôstojníka a profesora medzinárodnej komunikácie Ladislava Bittmana tkvie efektívnosť propagandy nielen v presvedčaní ľudí o správnosti šírených obsahov, ale aj v utvrdzovaní už existujúcich nálad. *„Páchatel' sa vedome snaží zmiast' verejnú poúžitím jazyka a argumentov, ktoré sú v súlade s existujúcimi náladami a predsudkami. Jeho poslanstvo ukolísava kritický úsudok a naopak posilňuje existujúce rasové, politické či náboženské predsudky... Jazyk propagandistických a dezinformačných medzinárodných kampaní je jazykom falošných názorov, ktoré parazitujú na existujúcich predsudkoch. Obsah a frazeológia sú volené tak, aby vnášali zmätok do názorov ľudí, urážali národnú hrdosť či náboženské cítenie ľudí a budili dojem, že za všetkými existujúcimi problémami stojí vonkajší nepriateľ.“*¹⁰⁾

Propaganda bola v ľudských spoločnostiach prítomná v rôznych historických obdobiach. Bola kľúčovou súčasťou totalitných režimov (komunizmu a fašizmu), a aj kvôli tomu ako ju tieto režimy využívali, získala negatívne konotácie. Ako však upozorňuje Bittman, propaganda nie je ideológia, ale je skôr nástrojom komunikácie a manipulácie a môžu ju využívať rôzne spoločenské, náboženské či politické organizácie.¹¹⁾ Propagandu môžu na svoje ciele využívať fašisti, ktorí chcú vyhľadiť určité skupiny obyvateľstva, ale aj ľudsko-právne organizácie, ktoré presadzujú dodržiavanie ľudských práv. Preto je dôležitý aj obsah propagandy. Tento obsah môže byť plný humanistických ideálov, ale aj nenávisť a zloby.

V 21. storočí sa výrazne urýchlil rozvoj masovo-komunikačných prostriedkov. Internet a sociálne siete sú čoraz dostupnejšie pre širšie masy ľudí po celom svete. Práve internet a sociálne siete poskytli ľuďom, ktorí sa chcú vzdelávať, ale aj tým, ktorí chcú propagandou ovplyvňovať verejnú mienku, ideálny nástroj na šírenie svojich posolstiev. Každý s prístupom k internetu sa môže stať médiom, ktoré dostáva do sveta svoje obsahy. Vďaka algoritmom sociálnych sietí ľudia nemusia obsah, ktorý ich zaujíma hľadať, ale sociálna sieť im ho ponúkne. Ak teda algoritmus sociálnej siete odhalí, že sa napr. niekto zaujíma o alternatívnu medicínu a „lajkuje“ obsah takýchto stránok, tak mu ich automaticky začne ponúkať ešte viac, aby ho na sieti udržal čo možno najdlhšie. Takýmto spôsobom sa potom ľudia uzatvárajú vo vlastných sociálnych bublinách, v ktorých sú vystavení len určitému typu obsahu a názoru, ku ktorému chýbajú protiargumenty z iných strán. V tomto stave je pre ľudí náročné dostať sa k iným informáciám, pretože majú prirodzenú tendenciu vyhľadávať a uprednostňovať tie informácie, ktoré konvenujú s ich presvedčením, skrz ktoré nahliadajú na všetky ďalšie informácie (tzv. konfirmačné skreslenie).

Obraz o úlohe sociálnych sietí pri vyhľadávaní informácií je možné urobiť z prieskumu výskumného centra Reuters Institute for the Study of Journalism z roku 2022.¹²⁾ Výskumníci zistili, že 58 % obyvateľov Slovenska využíva sociálne siete ako zdroje informácií. Najpopulárnejšou sociálnou sieťou na Slovensku je Facebook, ktorý využíva 74 % ľudí, a z toho 54 % ho využíva ako zdroj informácií. Podľa prieskumu agentúry Ipsos z apríla 2023 má na Facebooku vytvorený účet

10) BITTMAN, L.: *Mezinárodní dezinformace...*, 2000, s. 91-92.

11) BITTMAN, L.: *tamtiež ...*, s. 81-82.

12) NEWMAN, N. a kol.: *Reuters Institute Digital News Report 2022*.

až 90,6 % obyvateľov Slovenska, čo je spomedzi sociálnych sietí najviac.¹³⁾ Zároveň 34,18 % respondentov využíva sociálne siete ako zdroj informácií o vojne na Ukrajine, 46,33 % čerpá informácie zo spravodajských webov a 52,29 % z televízie. Z oboch prieskumov je zrejmé, že sociálne siete sú dôležitým priestorom formovania verejného diskurzu a nálad spoločností, preto je výskum dezinformácií a propagandy na sociálnych sieťach stále aktuálnejší a dôležitejší pre pochopenie spoločenských procesov.

2 PROKREMEĽSKÁ PROPAGANDA: CIELE A AKTÉRI

Rusko vedie vojnu proti Ukrajine od roku 2014. Putin sa rozhodol vojensky napadnúť Ukrajinu kvôli obave, že by sa po víťazstve Euromajdanu a Revolúcii dôstojnosti vo februári 2014 mohla dostať z ruskej sféry vplyvu, politicky, ekonomicky a kultúrne sa od Ruska emancipovať a postupne integrovať do západných štruktúr akými sú EÚ a NATO. Narušenie ukrajinskej teritoriálnej integrity vo forme anexie Krymu a permanentného konfliktu na Donbase majú predstavovať prekážky na ceste Ukrajiny k tejto integrácii, ktoré by Ukrajinu držali v imperiálnej sfére vplyvu Ruska, ktorú chce mať Putin v postsovietskom priestore.¹⁴⁾

Aby Rusko v očiach svetovej verejnosti nevyzeralo ako imperiálna krajina, ktorá útočí na svojich susedov, muselo prostredníctvom svojej propagandy presvedčiť svet, že vedie na Ukrajine legítimnú obrannú vojnu. Česká Bezpečnostní informační služba (BIS) už v roku 2015 vo svojej výročnej správe tvrdila, že medzi ciele ruského informačného pôsobenia v Česku patrí aj „*poškodenie povesti Ukrajiny a jej medzinárodná izolácia (zapojením českých občanov a organizácií do Ruskom tajne riadených vplyvových operácií na Ukrajine a proti nej*“.¹⁵⁾ Slovenská informačná služba (SIS) píše vo svojej výročnej správe za rok 2021 o cieľoch ruského informačného pôsobenia na Slovensku. Ruskými cieľmi „*bolo ovplyvňovať politické rozhodovanie o strategických otázkach vytváraním spoločenského tlaku, systematicky prehlbovať rozpory vo vnútrospoločenskom diskurze, šíriť propagandu a prenikať do štátneho aparátu so zámerom usmerňovať jeho činnosť v prospech zahraničnopolitických priorít RF. V informačnej a spoločenskej doméne RF pokračovala v podpore šírenia prokremel'ských naratívov a udržiavania obrazu dôležitosti RF pre zachovanie mieru a bezpečnosti v Európe a aj v samotnej SR. RF sa opierala najmä o historický naratív, ktorý plynule prechádzal do kritiky postojov a aktivít EÚ a NATO a apeloval na historickú, kultúrnu a národnostnú spriaznenosť slovenského a ruského národa.*“¹⁶⁾ Prokremel'ské dezinformácie a propagandu tak na Slovensku môžu šíriť kanály priamo spojené s ruským štátom ako napr. Ruské veľvyslanectvo v Bratislave. Slováci sa, samozrejme, môžu dostať aj k oficiálnym ruským médiám ako RT alebo Sputnik.

Hlavnú úlohu v šírení dezinformácií a propagandy v prospech Ruska hrajú domáci, slovenskí aktéri, ktorí majú k takejto činnosti rôzne motivácie – finančnú, politickú, ideologickú a pod. Dôležité však nie je, či je daný aktér priamo finančne podporovaný Ruskom, dôležitý je výsledok jeho činnosti – ovplyvnenie verejnej mienky v prospech Ruska. Prokremel'skú propagandu môže na sociálnych sieťach šíriť prakticky každý, a to aj z bežného presvedčenia o správnosti daného obsahu. Už v roku 2015 aktivista Juraj Smatana zverejnil zoznam internetových stránok, ktoré šíria prokremel'skú propagandu v Česku a na Slovensku. Do tohto zoznamu Smatana zaradil

13) STRUHÁRIK, F.: *Viac ako tretina mladých na Facebooku nič nezdieľa...*, 2023.

14) FELŠTYNSKYJ, J. - STANČEV, M.: *Treť svitova : bytva za Ukrajinu*, 2022; KUZIO, T.: *Putin's plan for a new Russian Empire includes both Ukraine and Belarus*, 2023; PLOCHIJ, S.: *Zahublene carstvo...*, 2020.

15) *Výročná zpráva Bezpečnostní informační služby za rok 2015*, 2015.

16) *Správa o činnosti SIS za rok 2021*, 2021.

42 webových stránok.¹⁷⁾ Z nich 23 pôsobilo na Slovensku. Vzhľadom na jazykovú blízkosť češtiny a slovenčiny sa musí brať do úvahy aj to, že obyvatelia Slovenska si utvárajú názor aj z českých informačných zdrojov.

Po začiatku plnoformátovej invázie Ruska na Ukrajinu koncom februára 2022 vydala zoznam šíriteľov prokremelskej propagandy aj technologická firma Gerulata Technologies (GT), ktorá sa dlhodobo a systematicky venuje monitorovaniu slovenského informačného priestoru. Na svoj zoznam zaradila 169 slovenských webových a facebookových zdrojov. Medzi nimi boli politickí a mediálni aktéri, ale aj rôzni občianski aktivisti a mimovládne organizácie.¹⁸⁾ Už z počtu zdrojov je viditeľné ako sa ekosystém kanálov systematicky šíriacich dezinformácie a prokremelskú propagandu na Slovensku od roku 2015 (23 zdrojov) do roku 2022 (169) rozrástol.

3 UKRAJINA V PROKREMEL'SKEJ PROPAGANDE

24. február 2022 neznamenal len prechod do novej fázy ruskej vojny na Ukrajine, ale aj zintenzívnenie šírenia prokremelských dezinformácií a propagandy na Slovensku a v Európe. Cieľ je pritom jasný – ospravedlniť ruskú inváziu na Ukrajinu. Kremel' zintenzívnil prácu svojich oficiálnych kanálov. Analýza serveru Debunk.org o financovaní ruských štátnych médií ukazuje, že Rusko v roku 2022 síce počítalo s rovnakým rozpočtom na štátne médiá ako v roku 2021 (1,5 miliardy amerických dolárov), ale reálne ho prevýšilo o 400 miliónov dolárov.¹⁹⁾ V analýze sú pritom zahrnuté len výdavky na ruské štátne médiá. Prokremelskú propagandu po celom svete však šíria aj rôzni iní aktéri, ktorí nie sú priamo platení Ruskom, resp. nie sú odmeňovaní oficiálne, ale rôznymi inými spôsobmi. Zintenzívnenie bolo zaznamenané aj na Slovensku. Potvrdzujú to údaje od firmy GT, ktorá v roku 2022 monitorovala obsah Facebooku na základe kľúčových slov. Analytici sa pozreli na spoločenské témy a udalosti, ktoré na Facebooku najviac rezonovali a vojna na Ukrajine bola najčastejšie komunikovanou témou.²⁰⁾ Na tejto komunikácii sa nepochybne podieľali aj prokremelské zdroje.

Od roku 2014 vyprodukovali šíritelia prokremelských dezinformácií a propagandy množstvo príbehov a obsahov, ktorými sa snažili diskreditovať Ukrajinu vo verejnom diskurze na Slovensku a v Európe. V nasledujúcich riadkoch bude na príklade troch vplyvných naratívov, ktoré Kremel' a šíritelia jeho propagandy opakujú od roku 2014, ukázané, že tieto naratívy nezodpovedajú faktom. Vychádzajú pritom z dôvodov, pre ktoré sa Putin rozhodol pre inváziu na Ukrajinu. Vo svojom prejave 22. februára 2022 hovoril ruský prezident o spustení „špeciálnej vojenskej operácie“ kvôli potrebe ochrany obyvateľov Donbasu pred genocídou a potrebe „denacifikácie a demilitarizácie“ Ukrajiny. Z týchto Putinových slov je možné odvodiť tri kľúčové naratívy: 1. Na Ukrajine vládne nacistický režim; 2. Tento nacistický režim pácha genocídu na ruskojazyčnom obyvateľstve Ukrajiny; 3. Tento režim je vyzbrojený a predstavuje pre Rusov a Rusko nebezpečenstvo. V ďalších častiach prejavu Putin tvrdí, že Západ kontroluje politické dianie na Ukrajine a posiela jej zbrane.²¹⁾

Tvrdeniu, že na Ukrajine vládne od roku 2014 nacistický režim nezodpovedá to, že sa tam dodnes konajú slobodné demokratické voľby, po ktorých sa v štáte mení moc. Pôsobia tam slobodné nezávislé médiá, mimovládne organizácie, rôzne politické strany. Ak by na Ukrajine panoval

17) ŠNÍDL, V.: *Proruskú propaganda o zhýralom Západe u nás šíri 42 webov*, 2015.

18) TRNKA, M.: *Exposing Russian propaganda network in Slovakia*, 2022.

19) KUBŠ, J. - MICHAŁOWSKA-KUBŠ, A.: *Kremlin spent 1.9 billion USD...*, 2023.

20) BREZINA, M.: *Pandémii vystriedala vojna*, 2023.

21) V článku sú uvedené pracovné názvy naratívov zvolené podľa ich obsahu.

nacistický režim, nič z toho by nebolo možné. Áno, na Ukrajine sú problémy ako korupcia, vplyv oligarchie na politickej scéne atď., ktoré znižujú kvalitu demokracie v krajine, ale aj tak v rebríčku kvality demokracie podľa The Economist Democracy Index je Ukrajina na tom lepšie ako Rusko.²²⁾ Na škále od 0 do 10 bodov, pričom 10 predstavuje najkvalitnejšiu demokraciu, získala v roku 2021 Ukrajina 5,57 bodov a 5,42 bodov v roku 2022. Od roku 2014 sa Ukrajina pohybuje okolo hodnoty 5,5. Oproti krajinám ako Nórsko, Švédsko, Dánsko či Fínsko, ktoré majú skóre viac ako deväť bodov, je kvalita demokracie na Ukrajine naozaj horšia a Ukrajinci ešte musia v reformách štátu pokračovať. Rusko je na tom však ešte horšie. V roku 2021 malo skóre len 3,24 bodu a v 2022 si výrazne pohoršilo na 2,28 bodu. Ukrajina síce nie je premiant, ale je oveľa slobodnejšia ako Rusko.

Ani výsledky volieb na Ukrajine od roku 2014 nenaznačujú, žeby na Ukrajine vládli nacisti. V prezidentských voľbách v roku 2014 vyhral už v prvom kole Petro Porošenko. Krajne pravicoví kandidáti Dmytro Jaroš získal len 0,71 % hlasov a predseda strany Svoboda Oleh Tjahnybok 1,16 % hlasov.²³⁾ V prezidentských voľbách v roku 2019, v ktorých vyhral súčasný prezident Volodymyr Zelenskyj, získal krajne pravicový kandidát Ruslan Košulynskij 1,62 % hlasov.

Parlamentné voľby v rokoch 2014 a 2019 sa pre krajnú pravicu skončili neúspechom. V roku 2014 získala pri 5 % kvóre strana Svoboda 4,71 % hlasov a ako celok sa do parlamentu nedostala. V jednomandátových obvodoch však získala šesť mandátov. V jednomandátových volebných obvodoch získali poslancské mandáty aj ďalší predstavitelia krajnej pravice: zakladateľ pluku Azov Andrij Bileckij a líder Pravého sektoru Dmytro Jaroš. Strana Pravý sektor však získala 1,8 % hlasov a ako celok sa taktiež do parlamentu nedostala. Ukrajinský parlament má celkovo 450 mandátov, polovica sa volí na celoštátnych kandidačných listinách pomerným systémom a polovica väčšinovým systémom v jednomandátových obvodoch.

Parlamentné voľby v roku 2019 dopadli pre ukrajinskú krajnú pravicu ešte horšie. V nich sa krajná pravica zjednotila na kandidátku strany Svoboda. Spolu s ňou kandidovali aj predstavitelia menších krajne pravicových strán, menovite Nacionalnyj korpus (slov. Národný zbor), Pravyj sektor, Kongres ukrajinských nacionalistov, Orhanizacija ukrajinských nacionalistov, Deržavnycka iniciatyva Jaroša (slov. Vládna iniciatíva Jaroša). Ani to však nepomohlo. Spojená kandidátka získala len 2,15 % hlasov a strana Svoboda sa do parlamentu nedostala. Získala však jeden mandát v jednomandátových obvodoch, čo bolo o päť menej ako v roku 2014. Bileckij a Jaroš svoje mandáty neobhájili.

Na tento dezinformačný naratív priamo nadväzuje naratív o genocíde ruskojazyčného obyvateľstva zo strany Kyjeva. K tomuto tvrdeniu Rusko nikdy neposkytlo žiadne relevantné dôkazy a jeho verziu nepotvrdili ani medzinárodné inštitúcie. Od marca 2014 do apríla 2022 na Ukrajine pôsobila špeciálna monitorovacia misia Organizácie pre bezpečnosť a spoluprácu v Európe (OBSE), ktorá pravidelne vydávala správy o dianí na frontovej línii. Za osem rokov monitorovania situácie nedospela k záveru, že by Ukrajinci páchali genocídu na ruskojazyčnom obyvateľstve. V apríli 2022 musela OBSE svoju misiu na Ukrajine ukončiť, keďže Rusko sabotovalo vykonávanie monitorovania udalostí na okupovaných územiach.²⁴⁾

Genocídu ruskojazyčného obyvateľstva odmietol aj Medzinárodný súdny dvor v Haagu. Ten vydal v marci 2022 stanovisko, v ktorom tvrdí, že „súd nemá k dispozícii dôkazy potvrdzujúce tvrdenia Ruska, že na území Ukrajiny je páchaná genocída“. Z tohto dôvodu súd vyzval Rusko na za-

22) *Democracy*, 2022, 2023.

23) *Elections in Ukraine*, 2020.

24) *OSCE closes down monitoring mission in Ukraine*, 2022.

stavenie vojenských operácií na Ukrajine, keďže príčina, na ktorú sa Kreml odvolával (genocída), nebola dokázaná.²⁵⁾

Rusko sa odvoláva na to, že na Donbase medzi rokmi 2014 až 2022 zomrelo viac ako 14-tisíc ľudí, čo prezentuje ako genocídu ruskojazyčného obyvateľstva zo strany Ukrajiny. Na Donbase skutočne medzi rokmi 2014 – 2022 násilne zahynulo viac ako 14-tisíc ľudí. Nie však kvôli genocídnej politike Ukrajiny, ale kvôli vojenským operáciám oboch bojujúcich strán. Do tohto počtu obetí sú započítané civilné obeť, ako aj bojujúci z oboch strán. Podľa Organizácie spojených národov (OSN) zomrelo od 14. apríla 2014 do 31. decembra 2021 na Donbase 14 200 až 14 400 ľudí.²⁶⁾ Z toho bolo 3 404 civilistov, 4 400 ukrajinských vojakov a asi 6 500 separatistov a príslušníkov ruských ozbrojených zložiek. Väčšina civilistov podľa OSN zahynula v čase najintenzívnejších vojenských operácií v rokoch 2014 (2 084 obetí) a 2015 (955 obetí). V ďalších rokoch sa počet zabitých civilistov postupne znižoval. Viac ako 14-tisíc obetí si tak vyžiadala vojna, ktorú v roku 2014 rozpútali proruskí separatisti podporovaní Ruskom. V žiadnom prípade teda nie je možné hovoriť o ukrajinskej genocíde ruskojazyčného obyvateľstva.

Tretím príkladom neustále sa opakujúceho naratívu je údajná snaha Západu vyzbrojiť Ukrajinu, prípadne ju prijať do NATO, aby z jej územia mohlo zaútočiť na Rusko. Podľa tejto konšpiračnej teórie je Rusko len obeťou západných sprisahání a musí sa brániť. Čo sa týka rozširovania NATO, je pravda, že od rozpadu ZSSR sa rozšírilo o niektoré krajiny strednej Európy, Balkánu a Pobaltia. NATO je však demokratická organizácia a nemôže donútiť krajinu, aby do neho vstúpila, ak nechce. Pri prijatí musí byť vôľa na strane prijímajúcej krajiny aj členských štátov NATO. Rečnickou otázkou teda je, prečo sa toľko krajín z bývalej postsocialistickej zóny vplyvu a krajín v priamom susedstve Ruska chce dostať pod kolektívnu obranu Západu. Dôležitým faktom je tiež, že žiadna krajina NATO nikdy v histórii nenapadla Rusko (ani Rusko nikdy nenapadlo členskú krajinu NATO) a žiadny predstaviteľ NATO nikdy nehovoril o útoku na Rusko. V dobe ruského útoku na Ukrajinu tvorili hranice s krajinami NATO len 6,2 % z celkovej dĺžky ruských hraníc. Ukrajina síce po roku 2014 začala s NATO intenzívnejšie spolupracovať v oblasti modernizácie, výcviku a reformy svojich ozbrojených síl, ale po narušení územnej integrity Ukrajiny zo strany Ruska v roku 2014 bolo jej členstvo v NATO v najbližších rokoch krajne nepravdepodobné. Preto je ruský argument rozšírenia NATO o Ukrajinu účelový.

Ukrajina je nezávislá krajina, ktorá sa môže samostatne rozhodnúť, kde chce patriť a nemusí sa na to pýtať Ruska. Rusko však suverenitu a nezávislosť krajín vo svojej domnej zóne vplyvu vidí inak, čo sa odzrkadlilo aj pri jeho požiadavkách adresovaných USA a NATO na konci roku 2021.²⁷⁾ Jednou z požiadaviek bolo, aby sa NATO nerozširovalo na východ, teda ani na Ukrajinu. Týmto si Rusko v podstate pýtalo právo veta na prijímanie nových členov vo východnej Európe. Rusko tiež chcelo, aby NATO nenasadzovalo svoje jednotky a zbrane za hranicami členských krajín NATO. V praxi by to znamenalo, že krajiny, ktoré vstúpili do NATO po roku 1997 (vrátane Slovenska), by sa nemohli samostatne rozhodovať, či chcú mať na svojom území aliančné jednotky. Rusko tak v podstate chcelo oslabiť suverenitu a nezávislosť členských krajín NATO, ktoré doň vstúpili po roku 1997. Tieto požiadavky boli jasným dôkazom o ruskom videní Európy, v ktorej existujú zóny vplyvu ako počas Studenej vojny, v ktorých rozhodujú veľmoci na úkor menších štátov.

25) *International Court of Justice...*, 2022.

26) *Conflict-related civilian casualties in Ukraine*, 2022.

27) TÓDA, M.: *Červené čiary podľa Putina...*, 2021.

Ak teda Západ nechcel konflikt s Ruskom, prečo mohutne vyzbrojoval Ukrajinu? V skutočnosti nevyzbrojoval. Medzi rokmi 2014 – 2022 Západ síce posielal zbrane na Ukrajinu, ktorá sa už vtedy bránila ruskej vojenskej agresii, ale išlo maximálne o z ramena odpaľované protiletadlové zbrane Stinger alebo protitankové NLAW či Javelin atď. Ukrajina ešte pred inváziou disponovala aj tureckými bojovými dronmi Bayraktar. Ťažkú techniku začali západné krajiny posielat' na Ukrajinu až po začiatku plnoformátovej invázie Ruska. Ani to však nešlo bez dlhých diskusií. Západ na Ukrajinu až v rokoch 2022 – 2023 poslal raketometry (napr. HIMARS, LRU), moderné technológie protivzdušnej obrany (napr. Patriot, IRIS-T), bojové vozidla pechoty (napr. Bradley, Marder), húfnice (napr. Zuzana, Caesar), tanky (napr. Leopard, Challenger), staršie typy stíhačiek sovietskej výroby (napr. MiG-29), rakety dlhého doletu (napr. Storm Shadow) atď. Ak by Západ naozaj chcel prostredníctvom Ukrajiny zaútočiť na Rusko, tak by tieto zbrane posielal už od roku 2014 a nie až po plnoformátovej ruskej invázii. NATO taktiež na Ukrajinu neposlalo a ani neplánuje poslať svoje jednotky pokiaľ bude trvať vojna.²⁸⁾ Ukrajina teda ako nečlen NATO Rusko neohrozovala a neohrozovala by ho ani ako člen NATO, ktorý nemá žiadny záujem na vojnovom konflikte s jadrovou veľmocou ako je Rusko. Ak by NATO chcelo na Rusko zaútočiť, prečo by to neurobilo teraz, keď je Rusko plne zamestnané vojnou na Ukrajine?

4 TECHNIKY PROPAGANDISTOV

Okrem systematicky sa opakujúcich naratívov, o ktorých bolo písané v predchádzajúcej kapitole, sa na sociálnych sieťach môžete stretnúť aj s naratívami a dezinformáciami, ktoré reagujú na nejakú konkrétnu situáciu alebo dianie na Ukrajine. Tieto dezinformácie sa objavujú na sociálnych sieťach len na určité obdobie, po ktorom propagandisti vytvoria nové, ktoré budú opäť reagovať na aktuálnu situáciu.

O situácii v prvých dňoch invázie píše GT na základe svojho monitoringu toto: „V prvých dňoch ruskej agresie na Ukrajinu sa ju niektorí z najradikálnejších proruských aktérov snažili obhájiť alebo ospravedlniť – opakujúc klamstvá Kremľa o „obmedzenej špeciálnej vojenskej operácii“ a „denacifikácii Ukrajiny“. V konfrontácii s realitou obrovského rozsahu a brutality invázie si mnohí aktéri čoskoro uvedomili, že otvorene schvaľovať vojnu u divákov nie je životaschopné a rýchlo zareagovali šírením zmiernenej verzie propagandy. Zachytili sme mnoho pokusov relativizovať vojnu (napr. prirovnaním k operáciám NATO), zohrať časť viny na Západe a podkopať západnú podporu Ukrajine (hovorí sa, že to len podnecuje a predlžuje vojnu).“²⁰⁾ Tento trend v podstate pokračuje počas celej vojny. Najradikálnejší podporovatelia Ruska otvorene schvaľujú ruské počínanie, ale väčšina prokremelských kanálov sa skôr zameriava na kritiku Ukrajiny a Západu, pričom sa snažia vinu za rozpútanie a trvanie konfliktu hodiť práve na nich. Prokremelskí aktéri sa často odvolávajú na konflikty, ktorých sa zúčastnil Západ (Juhoslávia, Irak, Afganistan, Líbya atď.), aby tak odvrátili pozornosť od ruskej invázie. Takáto manipulačná technika odklonenia pozornosti od diskutovanej problematiky sa nazýva whataboutizmus (slov. ačohentizmus). Takýmto spôsobom zároveň manipulátori vytvárajú falošnú analógiu (porovnanie), keďže automaticky porovnávajú konflikty, ktoré sa v mnohom odlišujú.

Na masakri v Buči je možné ilustrovať ďalšie dve techniky prokremelských propagandistov – popieranie ruskej zodpovednosti za zločiny na Ukrajine a vytváranie množstva protichodných verzií udalosti, ktorými propagandisti zahltia informačný priestor tak, aby užívateľ nebol schopný

²⁸⁾ Ukraine's Foreign Minister : NATO Countries to Not Send Troops to Ukraine..., 2023.

sa v ňom orientovať a oslabila sa jeho dôvera v hľadanie pravdivej verzie. Po odhalení masakru v Buči prokremeľskí dezinformátori popierali, že sa udalosť vôbec odohrala. Malo ísť len o ukrajinský výmysel. Masaker mali zinscenovať Ukrajinci, inokedy obviňovali USA, Spojené kráľovstvo či EÚ. Podľa ďalšej verzie išlo len o hercov, pretože sa vraj na záberoch hýbali. Prokremeľské kanály tiež tvrdili, že ľudia v Buči boli zabití až po odchode Rusov. Raz mali telá patriť proruským kolaborantom, ktorých zabili Ukrajinci pri vstupe do mesta, inokedy malo ísť o kolaborantov, ktorých zabili už dávnejšie, ich tela schovali do lesa a neskôr ich prepravili do Buče. Rôznili sa aj údajné motivácie, pre ktoré to Ukrajinci spáchali. Raz mali chcieť Ukrajinci zvrátiť pokrok v mierových vyjednávaniach s Rusmi, prípadne ospravedlniť nové sankcie, odvrátiť pozornosť od mučenia ruských zajatcov, či odvrátiť pozornosť od údajných laboratórií na výrobu biologických zbraní na svojom území.²⁹⁾ Paleta možných vysvetlení bola naozaj široká. Spoločným menovateľom všetkých verzií bolo popieranie ruskej zodpovednosti a obviňovanie Ukrajincov, teda obetí agresie. V takomto informačnom chaoze je pre bežného užívateľa sociálnych sietí ťažké orientovať sa, odhaliť fakty a môže nadobudnúť aj pocit nedôvery voči všetkým interpretáciám.

V prvých mesiacoch invázie, keď Rusko obsadilo veľkú časť južnej, východnej a severnej Ukrajiny, sa na sociálnych sieťach začali objavovať správy, že Rusi na obsadených územiach objavili laboratória určené na vývoj biologických zbraní, údajne financovaných USA. Podobne ako v iných krajinách, aj na Ukrajine sa nachádzajú laboratória, v ktorých prebieha biologický výskum a je možné, že niektoré laboratória mali projekty financované USA. Biologický výskum však neznamená automaticky vývoj biologických zbraní. Práve tento rozdiel sa prokremeľské zdroje snažili zotrieť. OSN na jeseň 2022 vydala vyhlásenie, že neevviduje žiadne dôkazy, ktoré by naznačovali, že na Ukrajine sa nachádzajú laboratória na vývoj biologických zbraní.³⁰⁾ Ako dôkaz „pravdivosti“ svojich tvrdení využili dezinformátori aj fotografiu zo stolovej hry Blackout 1.0 z roku 2017, ktorú prezentovali ako dôkaz laboratória pod Mariupolom, ktoré prevádzkovalo NATO.³¹⁾

Práve používanie manipulatívnych alebo upravených fotografií a obrázkov, ako tomu bolo pri údajnom laboratóriu NATO, je ďalšou technikou ako manipulovať s ľudským vedomím. Koncom novembra prokremeľské účty na Facebooku šírili fotografiu, na ktorej sa poľský premiér Mateusz Morawiecki klania pred sochou vodcu ukrajinských nacionalistov zo 40. rokov 20. storočia Stepana Banderu. Nacionalisti z jeho vetvy Organizácie ukrajinských nacionalistov (OUN) boli v 30. a 40. rokoch minulého storočia v násilnom konflikte s Poliakmi a počas druhej svetovej vojny ich povraždili až niekoľko desaťtisíc. Fotografia poľského premiéra mala dokazovať západnú podporu ukrajinskému „fašistickému“ režimu, a takto túto podporu diskreditovať. V skutočnosti išlo o fotomontáž. Morawiecki sa počas novembrovej návštevy Kyjeva poklonil pred pamätníkom obetí ukrajinského hladomoru z rokov 1932 – 1933. Manipulátori ho z originálnej fotografie vystrihli a pridali do fotomontáže k pamätníku Stepana Banderu z dediny Kozivka.³²⁾

Významnou zložkou informačného pôsobenia prokremeľských kanálov na Slovensku sú počas celej ruskej invázie dezinformácie o ukrajinských utečencoch, ktoré nabádajú používateľov sociálnych sietí ku generalizácii Ukrajincov. Ide o techniku, keď manipulátor pripisuje určité vlastnosti celej skupine ľudí na základe jedného nereprezentatívneho prípadu. K dosiahnutiu takéhoto uvažovania o Ukrajincoch stačí pri informovaní o utečencoch vyberať výhradne príklady negatívne-

29) *Masaker v Buči : Kremel'ho už rok popiera*, 2023.

30) *UN still sees no sign of biological weapons in Ukraine*, 2022.

31) ZABORSZKY, E.: *Obrázok údajného „laboratória pod Mariupolom“ pochádza...*, 2022.

32) *Hoax o poľskom premiérovi zdieľali aj slovenské weby*, 2022.

ho konania jednotlivcov a konzument informácii môže rýchlo nadobudnúť pocit, že taká je celá skupina. Údajnú aroganciu ukrajinských utečencov malo dokazovať video, na ktorom sa vraj dvaja Ukrajinci arogantne správali k policajtovi, ktorý im kontroloval diaľničnú známku. Video je pravé, avšak muži na ňom sú Gruzínci a nie Ukrajinci.³³⁾ Ďalšie dezinformácie o utečencoch tvrdili, že Ukrajinci na Slovensko zavlečú infekčné choroby, dostanú zdravotnú starostlivosť namiesto Slovákov, zoberú prácu slovenským lekárom alebo zapríčinia nedostatok liekov.³⁴⁾ Spoločným znakom všetkých týchto dezinformácií bolo nabúrať solidaritu voči ukrajinským utečencom v slovenskej spoločnosti a presvedčiť obyvateľov Slovenska, že vláda sa viac stará o utečencov ako o svojich občanov.

Vyvolávanie strachu v populácii patrí medzi kľúčové ciele propagandistov. Účinná manipulácia sa zakladá na prebudení takých emócií ako je strach, hnev, nenávisť alebo závisť. Príkladom šírenia strachu je napríklad správa o zvýšenej rádioaktivity na Slovensku a v Poľsku v dôsledku jej šírenia z Ukrajiny. V meste Chmelnyckyj Rusko zničilo sklad s muníciou a propagandisti tvrdili, že tam Rusi zničili muníciu s ochudobneným uránom, ktorú Ukrajine dodalo Spojené kráľovstvo. Vinu za celú situáciu tak mal niesť Západ kvôli tomu, že Ukrajine dodáva zbrane a nie Rusko, ktoré Ukrajinu bombarduje. V skutočnosti však žiadnu neštandardne vysokú rádioaktivitu v Poľsku a na Slovensku nenamerali, čo potvrdili relevantné expertné authority oboch krajín.³⁵⁾ Ďalším spôsobom ako sa dezinformátori snažia v ľuďoch vzbudiť strach, je šírenie nepravdivého naratívu, že posielaním zbraní na obranu Ukrajiny sa Slovensko stáva súčasťou konfliktu, že Západ plánuje zatiahnuť Slovensko do vojny, v ktorej by museli na Ukrajine bojovať Slováci. Podobne ako NATO, tak aj Ministerstvo obrany SR odmietlo fámy, že by mobilizovalo a poslalo na Ukrajinu svoje jednotky.³⁶⁾ Aj napriek týmto varovaniam, ktoré sa šíria od začiatku ruskej invázie, sa zatiaľ žiadna mobilizácia na Slovensku nekonala, a ani nič tomu nenasvedčuje.

Dôležitou manipulačnou technikou je aj tzv. falošná dilema (redukuje pole možností len na dve), ktorú by bolo možné v argumentácii prokremelských aktérov parafrázovať ako: „posielanie zbraní Ukrajine zo Západu koniec vojny neprinesie“ alebo „mierové rokovania a zastavenie dodávok zbraní Ukrajine prinesú ukončenie vojny a mier“. Takýto argument z dielne prokremelskej propagandy sa snaží navodiť dojem, že jedinou prekážkou k mieru je západná podpora brániacej sa Ukrajine a úplne ignoruje fakt, že jediný kto môže ukončiť túto vojnu je ten, kto ju v roku 2014 začal, a tým je Putin. Zjednodušene povedané, vojna na Ukrajine nebola vtedy, keď tam Rusko nemalo svoje jednotky a nepodporovalo separatistov a vojna je odvtedy, odkedy tam Rusko podporuje separatistov a posielala svoje jednotky s cieľom zaberania územia, ničenia a zabíjania. Mier môže nastať ihneď, keď Rusko znovu stiahne svoju armádu z Ukrajiny. Jedinou prekážkou na ceste k mieru tak nie sú západné dodávky zbraní, ktoré bránia Ukrajinu pred kapituláciou (a tým pádom stratou nezávislosti a suverenity), ale Rusko. To, že Západ prestane dodávať Ukrajine zbrane predsa automaticky neznamená ukončenie konfliktu a mier. Znamená to len to, že Rusko by v takomto prípade dokázalo Ukrajinu ľahšie dobyť.

Aj na vyjednávanie mieru musí byť vôľa na oboch stranách. Na ruskej strane takáto vôľa je, ale za nespĺniteľných podmienok, napr. pri zachovaní územných ziskov na Ukrajine. To by znamenalo legitimizáciu anexie územia cudzieho štátu a relativizáciu pravidiel medzinárodného práva

33) Polícia upozornila na hoax o arogantnom ukrajinskom utečencovi, 2022.

34) HODÁS, M.: *Mali doviezť infekčné choroby a vziať lekárom prácu...*, 2023.

35) Polícia Slovenskej republiky, 2023.

36) TEISSIGOVA, A.: *Internetom koluje hoax o vyslaní slovenských vojakov na Ukrajinu...*, 2023.

na úkor politiky „silnejší rozhodujú“. Prečo by teda medzinárodné spoločenstvo malo súhlasiť s tým, že silnejší štát si môže s menším robiť, čo sa mu zachce? Nositelia tohto argumentu sa síce tvária ako zástancovia mieru, ale v skutočnosti by naplnenie tohto argumentu prinieslo kapituláciu Ukrajiny a jej podrobenie sa Rusku so všetkými negatívnymi dôsledkami pre jej obyvateľov. Sám Putin totiž naznačuje, že mu nejde o žiadny mier, ale o úplné podrobenie Ukrajiny. Podľa jeho slov musí Rusko dnes podobne ako počas vlády cára Petra I. dobýjať ruské zeme³⁷⁾, čím myslí aj Ukrajinu, ktorá podľa neho nemá právo samostatnej existencie mimo Ruska a jeho sféry vplyvu. Paradoxom rétoriky, ktorá predpokladá, že Rusko chce mier, je fakt, že len za prvé dva týždne invázie v Rusku polícia zatkla viac ako 13-tisíc aktivistov za mier³⁸⁾ a ruský parlament prijal zákon, podľa ktorého môže byť človek odsúdený až na 15 rokov za šírenie nepravd o ruskej armáde a jej operáciách.³⁹⁾ V praxi to vyzerá napríklad tak, že otca dcéry, ktorá nakreslila protivojnový obrázok, odsúdil súd na dva roky väzenia a dcéru poslal do detského domova.⁴⁰⁾

Argument o dodávkach západných zbraní a mieri je zároveň účinným nástrojom na polarizáciu spoločnosti. Vytvára falošný obraz, v ktorom tí, čo sú za mier odmietajú dodávky zbraní na obranu Ukrajiny a tí, čo tieto dodávky podporujú, pretože nechcú, aby Rusko dobylo Ukrajinu, sú označovaní za „vojnových štváčov.“ Tejto logiky sa našťastie nedržal americký prezident Franklin D. Roosevelt, ktorý v roku 1941 podpísal program Lend-Lease, ktorým umožnil posielanie zbraní do Spojeného kráľovstva či Sovietskeho zväzu, aby sa tieto krajiny mohli brániť agresii nacistického Nemecka a jeho spojencov.

5 ČO STÝM?

Podľa prieskumu organizácie Globsec z marca 2023 si 40 % obyvateľov Slovenska myslí, že za vojnu na Ukrajine je zodpovedné Rusko, 34 % obviňuje Západ a 17 % Ukrajinu. Spomedzi krajín V4, Pobaltia, Rumunska a Bulharska najmenej ľudí viní Rusko a najviac Západ, práve na Slovensku.⁴¹⁾ V roku 2022 vinilo Rusko 51 % opýtaných a Západ 28 %.⁴²⁾ Za necelý rok sa tak slovenská verejná mienka posunula viac k proruským a protizápadným pozíciám. Určite nie jediným, ale jedným z faktorov, ktoré ovplyvňujú verejnú mienku sú aj prokremelské dezinformácie a propaganda Aktéri využívajúci dezinformácie a propagandu na svoje ciele budú (nielen) na Slovensku pôsobiť vždy. Cieľom celej spoločnosti by malo byť dosiahnutie stavu, v ktorom si čo možno najväčšia skupina ľudí dokáže informácie, ktoré prijíma, kriticky vyhodnotiť a vytvoriť si názor na základe faktov a nie na základe dezinformácií, manipulácií a propagandy. Ako sa však k takémuto stavu dopracovať? Na to neexistuje ľahký a rýchly spôsob. Jedinou možnosťou je systematická práca na všetkých úrovniach spoločnosti.

Na úrovni jednotlivcov

Každý jednotlivec je člen spoločnosti a svojimi názormi môže ovplyvňovať určitý okruh ľudí. Je teda dôležité začať pracovať od samých seba. Každý jeden človek môže urobiť pár krokov, ktorými zníži pravdepodobnosť, že si bude vytvárať názor na základe manipulácií. Ak sa napr. na Facebooku stretnete s nejakou informáciou, v prvom rade by ste si mali všimnúť prvotný zdroj príspevku.

37) ROTH, A.: *Putin compares himself to Peter the Great in quest to take back Russian lands*, 2022.

38) *No to war: How the Russian authorities suppressing anti-war protests*, 2022.

39) *Russian Lawmakers OK Bill On 'False News' About Military Operations...*, 2022.

40) ČTK: *Ruského otca odsúdeného v súvislosti s protivojnovou kresbou dcéry...*, 2023.

41) HAJDU, D. a kol.: *Globsec Trends 2023: United We (Still) Stand*, 2023.

42) HAJDU, D. a kol.: *Globsec Trends 2022: CEE Amid the War in Ukraine*, 2022.

Mali by ste si odpovedať na otázku, kto je autorom príspevku a aké zdroje sú v ňom použité. Ak si príspevok otvoríte a zistíte, že v článku nie je uvedený autor alebo v ňom nie sú uvedené zdroje, na ktoré sa autor odvoláva, mali by ste spozornieť. Ak je článok podpísaný, je vhodné zistiť si dodatočné informácie o autorovi a jeho zdrojoch.

V nasledujúcom kroku je potrebné overiť faktickosť autorových tvrdení. Mali by ste vedieť odlíšiť faktické tvrdenia od subjektívnych a hodnotiacich úsudkov autora. Kvalitná správa by mala byť postavená na faktografických (overiteľných) informáciách. Pozornosť by ste mali zbystriť v prípade, ak je článok postavený na neoveriteľných informáciách alebo na subjektívnych úsudkoch autora s minimom správnych faktografických informácií.

V ďalšom kroku treba sledovať jazyk príspevku. Expresívnym jazykom a slovami s pozitívnou alebo negatívnou konotáciou môže autor apelovať na rôzne stereotypy, predsudky alebo emócie čitateľa. V príspevku sú dôležité aj argumentačné stratégie a fauly. Preto je potrebné si všímať, či autor v článku generalizuje, či si mylí koreláciu s kauzalitou, či dáva priestor viacerým stranám sporu, či niečo vynecháva alebo na niečo príliš upriamuje pozornosť a pod.

Posledný krok, ktorý by ste mali implementovať pri kritickom prijímaní informácií je koncentrácia na audiovizuálnu stránku príspevku na sociálnej sieti, pretože nielen text slúži na prenos informácie. Na obrázku si všímať, či je originálny alebo je digitálne upravený. Ak je digitálne upravený, mal by to byť varovný signál. Obrázky a videá k textu by mali byť originálne a zodpovedajúce. To znamená, že by mali zobrazovať to, o čom je článok. Prehliadače Google, Bing, Tineve ponúkajú službu Reverse Image Search, pomocou ktorej je možné odhaliť zdroj a pôvod obrázka.

Tieto overené postupy môžete šíriť medzi svojimi známymi, môžete im odporučiť relevantné zdroje, môžete na sociálnych sieťach zdieľať príspevky médií, v ktorých dodržia overené editor-ské postupy alebo príspevky organizácií, ktoré sa venujú odhaľovaniu dezinformácií a propagandy na internete. Môžete si kúpiť alebo niekomu darovať predplatné nejakého štandardného média atď.

Ak Vás téma dezinformácií, propagandy a vojny na Ukrajine zaujíma, môžete sa začať aj občiansky angažovať a pracovať na úrovni občianskej spoločnosti. Na Slovensku existuje mnoho mimovládnych organizácií venujúcich sa vzdelávaniu, popularizácii vedy, kritickému mysleniu alebo boju s dezinformáciami a prokremelskou propagandou. Tieto organizácie môžete propagovať medzi svojimi známymi, môžete finančne prispievať na ich činnosť alebo sa k nim pridať a pomáhať tvoriť obsah pre verejnosť. Mimovládne organizácie a média v niektorých oblastiach často zastupujú štát, ale najväčšiu moc na formovaní verejných politík majú politici.

Na úrovni štátu

Najväčšie možnosti ako usmerňovať boj proti dezinformáciám má štát. Ministerstvo školstva by malo reformovať vzdelávací systém tak, aby vychovával mediálne gramotných členov spoločnosti, ktorí disponujú kritickým myslením a schopnosťou rozoznávať relevantnosť jednotlivých informácií a ich zdrojov. Dôležitú úlohu v tomto procese majú aj vedy o spoločnosti, ktoré by vo vzdelávaní mali byť adekvátne zastúpené. Znalosť histórie, spoločenských, ekonomických a politických procesov sú totiž dobrými predpokladmi k orientácii v informačnom prostredí. Investovanie do vzdelávania je nutným krokom v boji s dezinformáciami. Tento krok neprinesie výsledky zajtra. Je to „beh na dlhú trať“, ktorý musí byť zastúpený vo vládnych prioritách neustále.

Okrem vzdelávania štát disponuje aj ďalšími nástrojmi na obranu proti dezinformačnému a propagandistickému pôsobeniu. Štát napríklad môže mimovládny organizáciám, ktoré sa za-

oberajú monitoringom a analýzou dezinformácií a propagandy ponúkať rôzne grantové schémy na podporu ich činnosti. Aj štát môže a mal by aktívne komunikovať so svojimi občanmi. Na to môže využívať strategickú komunikáciu, a to nielen v rovine reakcií na dezinformačné kampane, ale aj v rovine proaktívnej komunikácie tém, ktoré považuje za dôležité. Slovenské vlády dlhodobo strategickú komunikáciu podceňovali. Prvé reálne kroky začali niektoré ministerstvá robiť až pred pár rokmi. Počas pandémie bolo na sociálnych sieťach aktívne ministerstvo zdravotníctva, ktoré nielen reagovalo na rôzne dezinformácie o koronavíruse a vakcínach, ale aj aktívne informovalo o vakcinácii a zmysluplnosti protipandemických opatrení. Aktívnu strategickú komunikáciu je možné pozorovať aj v rezortoch zahraničia, obrany, vnútra či na Úrade vlády SR. Dobrým príkladom komunikácie štátu je stránka „Hoaxy a podvody – Polícia SR“, ktorá prakticky na dennej báze monitoruje, vyvracia a upozorňuje na virálne dezinformácie, ale taktiež prichádza s komunikáciou vlastnej agendy.

Štát už začal robiť prvé nevyhnutné kroky. Do strategickej komunikácie by sa však mali aktívne zapojiť všetky ministerstvá, navzájom sa zosúladiť a systematicky komunikovať nielen v krízových prípadoch. Takáto komunikácia si na každom ministerstve vyžaduje zriadenie expertných útvarov s dostatočnými personálnymi a technologickými kapacitami, ktoré by boli schopné monitorovať dianie v online priestore, vyhodnocovať ho a navrhovať potrebné postupy. Medzi príklady potrebných krokov patrí napr. vládou prijatý Akčný plán koordinácie boja proti hybridným hrozbám (2022 – 2024), v ktorom je, okrem iných bodov v budovaní obranyschopnosti Slovenska voči hybridným hrozbám, značná pozornosť venovaná aj strategickej komunikácii.⁴³⁾ Pozitívnym krokom v tomto smere je napr. založenie Centra boja proti hybridným hrozbám v roku 2022, ktorého cieľom je podľa riaditeľa Daniela Mila „zvýšiť pripravenosť a odolnosť Slovenska voči rôznym formám hybridných hrozieb. Analyzujeme informačný priestor, legislatívu, štruktúry verejnej správy, spracovávame návrhy konkrétnych opatrení, pripravujeme školenia a simulácie.“⁴⁴⁾

Štát môže a mal by konať aj na medzinárodnom poli. Aktívne by mal apelovať na vplyvné digitálne platformy, aby sa zaoberali obsahom, ktorý sa prostredníctvom nich šíri, aby boli transparentné, dodržiavali vlastné pravidlá a nenechali sa zneužívať na šírenie nebezpečných dezinformácií a propagandy. Samozrejme, že Slovensko samotné nemôže prikázať spoločnosti Meta (Facebook) ako má pristupovať k spravovaniu svojich produktov, na to je Slovensko príliš malý trh, ale v medzinárodnej koalícii napr. na úrovni EÚ je už vyjednávacía pozícia európskych štátov silnejšia.

Na takýchto a ďalších krokoch by v ideálnom prípade mala byť medzi politickými stranami čo možno najširšia politická zhoda. Ak totiž budú niektoré strany aj napriek opatreniam naďalej šíriť prokremelskú propagandu, bude to kladenie polien pod nohy efektívnej strategickej komunikácii štátu. Táto zhoda by taktiež mala zaručiť kontinuitu politik budovania odolnosti spoločnosti voči dezinformáciám a propagande, ktorá je kľúčová. Ak každá vládna garnitúra bude prichádzať so svojimi predstavami a nebude vychádzať z už vybudovaných základov, budeme len prešľapovať na mieste a strácať drahocenný čas. V tomto bode sa však vraciame naspäť k individuálnej úrovni, pretože sú to občania, ktorí si vyberajú svojich volených zástupcov. Všetky úrovne v budovaní odolnosti spoločnosti sú veľmi dôležité a vzájomne prepojené.

43) Akčný plán koordinácie boja proti hybridným hrozbám (2022-2024), 2022.

44) Ministerstvo vnútra aktívne bojuje proti hybridným hrozbám aj na európskej úrovni, 2022.

6 ZÁVER

Ak konkrétne prípady dezinformácií a propagandy nie sú v rozpore s platnou legislatívou, tak sa v spoločnosti, kde platí sloboda slova, môžu šíriť. Áno, aj klamár má právo klamať, ak tým neporušuje zákon. Štát, občianska spoločnosť a každý z nás však má rovnaké právo reagovať na dezinformácie, konšpiračné teórie a propagandu a poukazovať na ich ciele, metódy, argumenty. Vojna na Ukrajine nám už od roku 2014 ukazuje aký vplyv na spoločnosť môžu mať dezinformácie a propaganda na sociálnych sieťach. Na Slovensku pôsobia desiatky, ak nie stovky kanálov, ktoré využívajú slobodný priestor sociálnych sietí a snažia sa diskreditovať legitimitu ukrajinskej obrany proti ruskému imperializmu. V populácii dookola šíria dávno vyvrátené mýty prokremeľskej propagandy a sú do istej miery úspešné. Podobne ako v iných vojnách je ovplyvňovanie verejnej mienky dôležitou súčasťou vojenského ťaženia. Cieľom tohto článku bolo poukázať na to, ako môže takéto ovplyvňovanie verejnej mienky dezinformáciami a propagandou vyzeráť. V článku bolo predstavených niekoľko kľúčových naratívov prokremeľskej propagandy o Ukrajine a niekoľko príkladov dezinformácií a manipulačných techník. O téme pôsobenia prokremeľskej propagandy o Ukrajine na slovenských sociálnych sieťach by sa dalo napísať oveľa viac. Tento článok predstavuje len akýsi úvod alebo stručný prehľad k problematike.

Absolútna odolnosť voči akýmkoľvek dezinformáciám neexistuje. Aj krajiny s kvalitnejšími vzdelávacími systémami a strategickou komunikáciou majú problémy sa s nimi a s ich vplyvom na spoločnosť vyrovnávať. Slovensko nie je výnimkou. Výhodou je, že sa môžeme priučiť zahraničnému know-how a niečo z neho aplikovať aj v našich podmienkach. Nevýhodou je, že spoločnosti a kultúry majú svoje špecifiká, a tak čo funguje v iných krajinách, nemusí automaticky a rovnako úspešne fungovať u nás, ale v kombinácii s našimi slovenskými skúsenosťami nás aj zahraničné know-how môže posunúť minimálne pár krokov dopredu. Vybudovanie odolnosti spoločnosti voči škodlivému informačnému pôsobeniu chce čas a systematickú prácu, od ktorej netreba očakávať, že na konci dňa nikto nebude veriť dezinformáciám a „hltat“ propagandu. Takto to nebude, ale je povinnosťou spoločnosti znižovať šance, že si ľudia budú vytvárať názory na základe absurdít. Štát už prvé dôležité kroky urobí. Bude dôležité na tieto kroky nadviazať a pokračovať v nich. Názory môžeme mať ľubovoľné, ale je dôležité, aby sme si ich vytvárali na základe faktov.

ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV

Akčný plán koordinácie boja proti hybridným hrozbám (2022-2024) [online]. NBÚ, 2022 [cit. 2023-06-12]. Dostupné na internete: <<https://www.nbu.gov.sk/wp-content/uploads/2022/08/AKC-NY-PLAN-KOORDINACIE-BOJA-PROTI-HYBRIDNYM-HROZBAM.pdf>>.

ALVAROVÁ, A.: *Průmysl lží : Propaganda, konspirace a dezinformační válka*. Praha : Triton, 2017. 256 s. ISBN 978-80-7553-492-7.

BITTMAN, L.: *Mezinárodní dezinformace : Černá propaganda, aktivní opatření a tajné akce*. Praha : Mladá fronta, 2000. 360 s. ISBN 978-80-204-0843-6.

BREZINA, M.: *Pandémiu vystriedala vojna* [online]. Gerulata Technologies, 2023 [cit. 2023-06-07]. Dostupné na internete: <<https://blog.gerulata.com/trends-2022/>>.

BŘEŠŤAN R.: *Ukřižovaný chlapec je o dva roky starší : Perla ruské propagandy má své výročí* [online]. Hlíďající pes, 2016 [cit. 2023-06-05]. Dostupné na internete: <<https://hlidacipes.org/ukrizovany-chlapec-je-o-dva-roky-starsi-ruska-propaganda-ma-sve-vyroci/>>.

Conflict-related civilian casualties in Ukraine [online]. UN, Office of the High Commissioner for Human Rights, 2022 [cit. 2023-06-08]. Dostupné na internete: <https://ukraine.un.org/sites/default/files/2022-02/Conflict-related%20civilian%20casualties%20as%20of%2031%20December%202021%20%28rev%2027%20January%202022%29%20corr%20EN_0.pdf>.

ČTK : *Ruského otca odsúdeného v súvislosti s protivojnovou kresbou dcéry údajne zadržali v Minsku* [online]. RTVS, 2023 [cit. 2023-06-13]. Dostupné na internete: <<https://spravy.rtvs.sk/2023/03/ruskeho-otca-odsudeneho-v-suvislosti-s-protivojnovou-kresbou-dcery-udajne-zadrzali-v-minsku/>>.

Democracy, 2022 [online]. Our World in Data, 2023. [cit. 2023-06-07]. Dostupné na internete: <<https://ourworldindata.org/grapher/democracy-eiu?time=2022>>.

Elections in Ukraine [online]. OSCE, 2020 [cit. 2023-06-16]. Dostupné na internete: <<https://www.osce.org/odihr/elections/ukraine>>.

FELŠTYNSKYJ, J. - STANČEV, M.: *Treťá svitova : bytva za Ukrajinu*. Kyjiv : Naš format, 2022. 358 s. ISBN 978-617-8115-53-1.

FORRÓ, T.: *Donbas : Svadobný apartmán v hoteli Vojna*. Bratislava : N Press, 2019. 340 s. ISBN 978-80-99925-00-8.

HAJDU, D. a kol.: *Globsec Trends 2022 : CEE Amid the War in Ukraine* [online]. Globsec, 2022 [cit. 2023-06-12]. Dostupné na internete: <<https://www.globsec.org/what-we-do/publications/globsec-trends-2022-central-and-eastern-europe-amid-war-ukraine>>.

HAJDU, D. a kol.: *Globsec Trends 2023 : United We (Still) Stand* [online]. Globsec, 2023. [cit. 2023-06-12]. Dostupné na internete: <<https://www.globsec.org/what-we-do/publications/globsec-trends-2023-united-we-still-stand>>.

Hoax o poľskom premiérovi zdieľali aj slovenské weby [online]. Tyzden.sk, 2022 [cit. 2023-06-10]. Dostupné na internete: <<https://www.tyzden.sk/politika/91044/hoax-o-polskom-premierovi-zdielali-viacere-slovenske-weby/>>.

HODÁS, M.: *Mali doviezť infekčné choroby a vziať lekárom prácu : Aké hoaxy sa na webe šíria o ukrajinských utečencoch a aká je realita* [online]. Živé aktuality, 2023 [cit. 2023-06-10]. Dostupné na internete: <<https://zive.aktuality.sk/clanok/iHT7vvy/mali-doviezt-infekcne-choroby-a-vziat-lekarom-pracu-ake-hoaxy-sa-na-webe-siria-o-ukrajinskych-utecencoch-a-aka-je-realita/>>.

International Court of Justice : Allegations of Genocide under the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Ukraine v. Russian Federation) [online]. International Court of Justice, 2022 [cit. 2023-06-08]. Dostupné na internete: <<https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/182/182-20220316-ORD-01-00-EN.pdf>>.

JOWETT, S. G. - O'DONNELL, V.: *Propaganda and Persuasion*. London : SAGE Publications, 2012. 396 s. ISBN 978-1412977821.

KAZARIN, P.: *Dykyj zachid schidnoji Jevropy*. Charkiv : Vivat, 2022. 416 s. ISBN 978-966-942-843-1.

KUBŠ, J. - MICHAŁOWSKA-KUBŠ, A.: *Kremlin spent 1.9 billion USD on propaganda last year, the budget exceeded by a quarter* [online]. Debunk, 2023 [cit. 2023-06-07]. Dostupné na internete: <<https://www.debunk.org/kremlin-spent-1-9-billion-usd-on-propaganda-last-year-the-budget-exceeded-by-a-quarter>>.

KUZIO, T.: *Putin's plan for a new Russian Empire includes both Ukraine and Belarus* [online]. Atlantic Council, 2023 [cit. 2023-06-06]. Dostupné na internete: <<https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/putins-plan-for-a-new-russian-empire-includes-both-ukraine-and-belarus/>>.

Masaker v Buči : Kremel' ho už rok popiera [online]. Zastúpenie Európskej komisie na Slovensku, 2023 [cit. 2023-06-10]. Dostupné na internete: <https://slovakia.representation.ec.europa.eu/news/masaker-v-buci-kremel-ho-uz-rok-popiera-2023-03-31_sk>.

Ministerstvo vnútra aktívne bojuje proti hybridným hrozbám aj na európskej úrovni [online]. Ministerstvo vnútra, 2022 [cit. 2023-06-12]. Dostupné na internete: <<https://www.minv.sk/?tlacove-spravy-&sprava=ministerstvo-vnutra-aktivne-bojuje-proti-hybridnym-hrozbam-aj-na-europskej-urovn>>.

„Misinformation“ vs. „Disinformation“ : Get Informed on the Difference [online]. Dictionary, 2022 [cit. 2023-06-05]. Dostupné na internete: <<https://www.dictionary.com/e/misinformation-vs-disinformation-get-informed-on-the-difference/>>.

NEWMAN, N. a kol.: *Reuters Institute Digital News Report 2022* [online]. Reuters Institute, 2022 [cit. 2023-06-06]. Dostupné na internete: <https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/2022-06/Digital_News-Report_2022.pdf>.

No to war : How the Russian authorities suppressing anti-war protests [online]. OVD-info, 2022 [cit. 2023-06-13]. Dostupné na internete: <https://en.ovdinfo.org/no-to-war-en?_gl=1*1sqfzp6*_ga*MTc0OTEyMzk2Mi4xNjg2NzZM2NDQw*_ga_J7DH9NKJ0R*MTY4NjczNjQzOS4xLjEuMTY4NjczNjQzNS4zNC4wLjA.#1>.

NUTIL, P.: *Média, lži a príliš rýchly mozek : Průvodce postpravdivým světem*. Praha : Grada, 2018. 192 s. ISBN 978-80-271-0716-2.

OSCE closes down monitoring mission in Ukraine [online]. The New Voice of Ukraine, 2022 [cit. 2023-06-08]. Dostupné na internete: <<https://english.nv.ua/nation/osce-closes-down-monitoring-mission-in-ukraine-50237900.html>>.

PANCZOVÁ, Z.: *Konšpiračné teórie : témy, historické kontexty a argumentačné stratégie*. Bratislava : VEDA, 2017. 156 s. ISBN 978-80-224-1546-0.

PLOCHIJ, S.: *Zahublene carstvo : Istorija „Russkoho myra“ z 1470 roku do sohodni*. Charkiv : Folio, 2020. 308 s. ISBN 978-966-03-8848-2.

Polícia Slovenskej republiky [online]. Facebook, 2023. [cit. 2023-06-10]. Dostupné na internete: <<https://www.facebook.com/policiaslovakia/posts/6746457755384389>>.

Polícia upozornila na hoax o arogantnom ukrajinskom utečencovi [online]. SME, 2022 [cit. 2023-06-10]. Dostupné na internete: <<https://www.sme.sk/minuta/23044885/policia-upozornila-na-hoax-o-arogantnom-ukrajinskom-utecencovi>>.

ROTH, A.: *Putin compares himself to Peter the Great in quest to take back Russian lands* [online]. The Guardian, 2022 [cit. 2023-06-10]. Dostupné na internete: <<https://www.theguardian.com/world/2022/jun/10/putin-compares-himself-to-peter-the-great-in-quest-to-take-back-russian-lands>>.

Russian Lawmakers OK Bill On ‚False News‘ About Military Operations, In Further Curb On Media [online]. Radio Free Europe/Radio Liberty, 2022 [cit. 2023-06-13]. Dostupné na internete: <<https://www.rferl.org/a/russia-fake-news-military-invasion-independent-media/31735798.html>>.

SNYDER, T.: *Cesta do neslobody : Rusko, Európa, Amerika*. Bratislava : Premedia, 2018. 344 s. ISBN 978-80-8159-598-1.

Správa o činnosti SIS za rok 2021 [online]. SIS, 2021 [cit. 2023-06-06]. Dostupné na internete: <<https://www.sis.gov.sk/pre-vas/sprava-o-cinnosti.html>>.

STRUHÁRIK, F.: *Viac ako tretina mladých na Facebooku nič nezdieľa a nekomentuje, aktívnejší sú starší a ľudia s nižším vzdelaním (prieskum)* [online]. Denník N, 2023 [cit. 2023-06-06]. Dostupné na internete: <<https://dennikn.sk/3404193/volici-smeru-a-republiky-castejsie-reaguju-na-prispevky-na-facebooku-podporovatelia-ps-su-aktivni-na-instagrame-prieskum/?ref=mpm>>.

ŠNÍDL, V.: *Proruskú propagandu o zhýralom Západe u nás šíri 42 webov* [online]. Denník N, 2015 [cit. 2023-06-07]. Dostupné na internete: <<https://dennikn.sk/57740/prorusku-propagandu-o-zhyralom-zapade-u-nas-siri-42-webov/>>.

TEISSIGOVA, A.: *Internetom koluje hoax o vyslaní slovenských vojakov na Ukrajinu. Vyvrátil ho minister Nad'* [online]. Noviny.sk, 2023 [cit. 2023-06-10]. Dostupné na internete: <<https://www.noviny.sk/slovensko/757218-internetom-koluje-hoax-o-vyslani-slovenskych-vojakov-na-ukrajinu-vyvratil-ho-minister-nad>>.

TÓDA, M.: *Červené čiary podľa Putina : svet by sa vrátil do čias ZSSR a tvrdo by ich pocítilo aj Slovensko* [online]. Denník N, 2021 [cit. 2023-06-08]. Dostupné na internete: <<https://dennikn.sk/2654119/cervene-ciary-podla-putina-svet-by-sa-vratil-do-cias-zssr-a-tvrdo-by-ich-pocitilo-aj-slovensko/?ref=tit>>.

TRNKA, M.: *Exposing Russian propaganda network in Slovakia* [online]. Gerulata Technologies, 2022 [cit. 2023-06-07]. Dostupné na internete: <<https://blog.gerulata.com/russian-propaganda-network-in-slovakia/>>.

Ukraine's Foreign Minister : NATO Countries to Not Send Troops to Ukraine until End of War [online]. European integration, 2023 [cit. 2023-06-08]. Dostupné na internete: <<https://www.eurointegration.com.ua/eng/news/2023/06/8/7163284/>>.

UN still sees no sign of biological weapons in Ukraine [online]. UN News, 2022 [cit. 2023-06-10]. Dostupné na internete: <<https://news.un.org/en/story/2022/10/1129952>>.

Výročná zpráva Bezpečnostní informační služby za rok 2015 [online]. BIS, 2015 [cit. 2023-06-06]. Dostupné na internete: <<https://www.bis.cz/public/site/bis.cz/content/vyrocnizpravy/2015-vz-cz.pdf>>.

ZABORSZKY, E.: *Obrázok údajného „laboratória pod Mariupolom“ pochádza z neúspešného projektu stolovej hry* [online]. AFP Fakty, 2022 [cit. 2023-06-10]. Dostupné na internete: <<https://fakty.afp.com/doc.afp.com.328Y88U>>.

TÉMY NA VEDENIE ZÁVEREČNEJ DISKUSIE

1. Definujte pojmy dezinformácia, misinformácia, fáma, propaganda.
2. Charakterizujete základné znaky modernej propagandy.
3. Aké sú ciele prokremelskej propagandy?
4. Akými spôsobmi je možné overovať informácie na sociálnych sieťach?
5. Akými nástrojmi disponuje štát na obranu proti dezinformáciám a propagande?